

Az a gondolat, hogy a forradalom mindig többet ígér annál, mint amit teljesít, kétségkívül igaz. Így tekintve csalódás minden forradalom. Csakhogy a kérdés nem ez. Hanem az a kérdés, hogy ki, miképpen és milyen mértékben csalja el a forradalmakat. Meglehet, hogy csalódnak maguk a cselekvő forradalmárok, ez azonban nem jelenti azt, hogy hiábavalóak a forradalmak.

Szép művészet az esszé művészete, többek között azért, mert inspirációt kínál, és megengedi a gondolatkísérleteket. Amint már említettem, egyik esszé ellentmondhat a másikkal. Nem szükséges a koherencia. Szabadon szárnyalhat a szellem. Inspirálónak találhatunk egy gondolatot, jóllehet fejcsoválásra készlet bennünket.

Arendt életműve gazdagította a világunkat. Életet lehel a gyengélkedő politikai filozófiába. Elkezdett valami újat. És igaz ugyan, hogy Arendt olyan világnak látta a mi új világunkat, amelyben nem lehetséges többé a szabadság, a cselekvés és az alkotás, mégis újra meg újra a születésről beszélt. Az újszülött emberekről, a gyerekekről, akik a világba lépve képesek valami merőben újat, valami merőben váratlant alkotni. És nincs ez másként az újkorban, a mi Istentől elhagyott világunkban sem.

Hans Blumenberg

EICHMANN – IZRAEL ÁLLAM „NEGATÍV HŐSE”*

Kurdi Imre fordítása

Vannak olyan államok, amelyeket az ellenségeik alapítottak. Senki más nem lett volna képes felszámolni létezésük valószínűtlenségét. Túlságosan gyöngé, túlságosan szelíd, túlságosan ideális avagy irodalmi lett volna bármi más, ami kedvező körülmény gyanánt közrejátszhatott volna létrejöttükben – léteznek tehát, éppen ezért vagy éppen ennek ellenére. Azért jöttek létre, mert senki nem akarta őket valójában azokon kívül, akik kevés híján megszüntették lehetőségfeltételeiket. Létezik a negatív nemzeti hős mint államalapító. És muszáj megölni, jóllehet ő teremtette meg a nemzeti létezés lehetőségfeltételeit.

Eichmannról még csak azt sem állíthatjuk, hogy akarata ellenére tette volna, amit tett. Behatóan tanulmányozta áldozatait, és a nemzeti létről szőtt utópiájukat összekapcsolta az öntisztítás rögeszméjével, amelynek szolgálatába szegődött. Megtalálta a cionizmusban azt, amit ki akart kényszeríteni. Hannah Arendt furcsa módon éppen a cionizmusnak nem bírta ezt megbocsátani. Vajon miért? Az idea megszerveződése korrumpálja azt, amit valóra akar váltani. Ez eleve benne foglaltatik az idea fogalmában,

* Hans Blumenberg (1920–1996) szövege a filozófus marbach-i hagyatékában őrzött „töltött töredékek” egyikéből való. A teljes töredék címe AZ EGYIPTOMI MÓZES, keletkezése a kései nyolcvanas évekre tehető. Az itteni cím és az alcímek nem Hans Blumenberg-től származnak.

mióta Platón elgondolta. Ennél is fontosabb azonban, hogy megismétlődik ez az alakzat az üldözöttek önszerveződésében, amelyben Hannah Arendt úgyszólván a moralitás ellehetetlenítését, az ellenállás megakadályozását, vagyis végső soron az üldözőkkel való kollaborációt látja. A tanácsok és a vének közreműködése nélkül, ha az üldözöttek nem alkalmazkodtak volna az intézményesült létformához, nem működött volna a megsemmisítés egész gépezete, amelyért Eichmann bíróság elé állították.

A gyanús állam

Vajon komolyan gondolja-e mindezt Hannah Arendt? Azoknak tesz szemrehányást, akik úgy gondolták, megmenthetnek legalább valamit, vagy legalábbis úgy tettek, mint-ha átlátták volna a valós helyzetet. Csakhogy a valós helyzet az elképzelhetetlen realitása volt, márpedig senkitől nem várható el, hogy ezzel számoljon. Hannah Arendt azt követeli utólag azoktól az emberektől, hogy el kellett volna gondolniuk az elképzelhetetlent, az ellenállás lehetőségét egy olyan gépezettel szemben, amellyel évekig nem bírt az egész világ, és amely nagyobb találékonyságot, nagyobb fantáziát tanúsított éppen ebben az ügyben, mint bármi másban, még az immár kritikus helyzetben lévő frontokon elszenvedett hátrányokkal sem törődve, csakis azért, hogy minden mást félredobva végbevigye legalább ezt az egyet. Nem történhetett volna meg ilyen diszkrétan az egész, ha nem működött volna ilyen olajozottan minden? Talán így van, de megtörtént volna akkor is. Hannah Arendt elképzelni sem tudja, mi minden lehetséges volt, ami a megfelelő 'helyi értékkel' bírt.

Az mindenesetre igaz, hogy az üldözötteknek ez az önszerveződése megfosztotta az egyént attól a lehetőségtől, hogy kockára tegyen mindent, hogy legalább egyszer hangoosan fölkiáltson. A szerveződés bármely formája behatárolja a végső személyes döntések lehetőségét, azt, hogy az egyén megfeleljen az abszolút mércéknek, mert erre csakis ő képes. Következésképpen végiggondolva ez éppenséggel azt jelenti, hogy a politológusnő szemében gyanús még maga az az állam is, amely bizonyos értelemben az üldözöttek önszerveződési kényszerének folytatása. Nem ez az állam, hanem az állam mint olyan nem felel meg a normák abszolútizmusának, amelynek jegyében ítékezni lehetett volna Eichmann fölött – ha egyáltalán szabad lett volna ilyen bíróság elé állítani.

Nem pusztán véletlen és nem coincidentia oppositorum, hogy a náciak támogatták, mi több, a megszállt területeken engedélyezett autonómia kezdetleges formáival imitálták ennek az államnak a gondolatát, amikor nem bíztak már saját, autochton végső megoldásukban. Eichmann-nak a zsidóságot illető összes ismerete, hangsúlyozza Hannah Arendt, Theodor Herzlnek A ZSIDÓ ÁLLAM (DER JUDENSTAAT) című könyvéből származott, és Eichmann csakugyan szó szerint vette volna mindazt, amit a zsidó állam ideológusa mondott, ha a háború kitörése nem ellehetetlenítette volna el az ilyen tömeges kitelepítéseket. Jóllehet blaszfémia ilyet állítani, azonban a zsidók kiirtása mégiscsak egy a kedvezőtlen körülmények kikényszerítette változata volt annak az eszmének, hogy olyan területre kell telepíteni őket, ahol megvethetik a lábukat. Itt van továbbá az az utólag jószerivel elképzelhetetlen, kabaréba illő jelenet, hogy zsidó emisszáriusok meghívták Eichmann-t Palesztinába. Ezekből a már-már felfoghatatlan, holott politikailag jóformán kényszerű analógiákból fakad az az ódium, amely a politológusnő szemében az Eichmannnal szemben folytatott eljárás egészét beárnyékolja. Az újabb negyedszázadnyi távlatlalt rendelkező megfigyelő számára kivételes lehetőség a fogalmiatlanság elméletének továbbgondolására az, hogy a maga sajátos feltételeivel együtt tanulmányozhatja ezt a meg nem értést.

Patologikus figura

Megfigyelni a megfigyelőt – látszólag ez mindössze annyit jelent, hogy próbára tesszük saját éleslátásunkat. Hannah Arendt, a megfigyelő a jog szemszögéből tekint mindenre, mert nem ismer el semmiféle rendkívüli állapotot, és erre az Amerikai Egyesült Államok polgára lévén nincs is szüksége. Nem utólag eljátszottak, hanem utólag pótolnak itt egy történelmi folyamatot: a rendkívüli állapotból és csakis abból fakadó legitimitást. Az egyetlen halálbüntetést, amelyet valaha is kiszabtak abban az államban, pedig számos belső és külső veszély fenyegeti. Jóllehet a pusztá semmiből jött létre, a Német Szövetségi Köztársaság még annak a birodalomnak a megsemmisítőjére sem szabhatott volna ki ilyen büntetést, amelynek jogutódja. Akkor Eichmannra hogyan?

Természetesen a vád utasításoknak engedelmességeké képviselője az, ami kivívja a bíróság kritikusanak rosszallását. Arendt megmutatja, hogy a vád képtelen volt bebizonyítani azt, aminek bebizonyítására vállalkozott – jóllehet, ha sikerrel járt volna, akkor a vád éppenséggel nem eshetett volna az említett különleges törvény hatálya alá. És ami még rosszabb: a vád képviselői még a kivégzés után is nyilvánosságra hoztak olyan pszichiátriai szakvéleményeket, amelyek szadisztikus és notóriusan gyilkos hajlamú, vagyis kétségkívül patologikus figuraként jellemezték Eichmann, akinek beszámíthatóságát éppen ezért meg kellett volna vizsgálni. Hannah Arendt számára azonban a klinikai aspektustól eltekintve is rég nyilvánvalóvá vált, hogy egy ilyen csekély intelligencia magától soha nem juthatott volna el a végső megoldás gondolatáig. Eichmann ilyenformán tehát még mindig az Arendt jóval korábbi totalitarizmuselméletében kimondott tézist szemlélteti, miszerint a bármilyen szolgálatra kész funkcionárius a megvadult kispolgárság közegéből, a zsarolható családapák közül való, avagy – mint az adott esetben szemügyre vett példány – az unalom szakadékából emelkedik ki.

Rituálé

Végül a tanúk. A tanúk a vádlottra vetítik mindazt, amit elszenvedtek. Látták a vádlotot ott is, ahol soha nem volt, habár éppenséggel lehetett volna, hiszen ugyanazt tette, csak éppen máshol. Talán nem hittek a tanúk a jeruzsálemi Jozafát-völgy bíróságában, ahol nem csupán az ítéltetik meg, amit csakugyan elkövetett valaki, hanem az is, amit elkövetetett volna. Jól tette a bíróság, hogy a rendtartás értelmében eljárva az utóbbit kizárta a perből, és nem vette figyelembe, amikor meghozta ítéletét. A jog szempontjából tekintve nem létezik, nem létezhet egyedi eset, a jogszolgáltatás alapja a szubszumció. Semmiféle szubszumció nem létezik azonban akkor, ha egyfajta államalkotó aktus során bűnbakká lehet nyilvánítani egy genocídium megszervezőjét, azért is, sőt nem utolsósorban éppen azért, amit csak potenciálisan követett el. Bárkinek jogában áll hevesen ellenezni ezt a rituálét, előbb azonban meg kellene érteni, mit jelent a többiek számára, és azt is, hogy miképpen jelentéktelenít el eleve bármiféle kritikát.

Hannah Arendt azt hangsúlyozza, hogy olyan bűnöket aggatnak erre a bűnbakra, amelyeket mások követtek vagy követtek volna el, nevezetesen a németek. És aligha lehet kétséges, hogy csakugyan sok minden rárakódik az eseményre: háritási próbálkozások, a bűn elévülését és az akta végleges lezárását illető remények. Nem vonjuk kétségbe az efféle megfontolások helyességét, mégis le kell szögeznünk, hogy az univerzális moralizmus nem érheti fel azt, ami csakis mitikus szükségszerűséggel bír. Hiszen ugyanez az állam fogadta el azt a jóvátételt, amelyik semmi esetre sem lehetett morális kompenzáció, legföljebb az államrezon aktusa: kezdettől fogva látszott, hogy minden napnyi késedelem csakis a politikai leértékelődését hozhatja annak, ami morálisan eleve nem volt értékelhető.

Hannah Arendt diffúznak látja azt, amit kénytelen egyetlen figurára koncentrálni a mitikus aktus, máskülönben ugyanis nem érhetné el a szemléletességet, amire a legitimitás megalapozása minden esetben rá van utalva. A politológusnő ezen a ponton – önmeghatározása ellenére – nem filozófusként és nem is politológusként, hanem szociológusként gondolkodik: Bűnössé válhat a társadalom, főbűnösök azonban nem létezhetnek többé. Az EICHMANN JERUZSÁLEMBEN így elsősorban Eichmann kizárólagos bűnössége elleni állásfoglalás. Csakhogy éppen ez a kizárólagos bűnösség a politikai magva annak a folyamatnak, amit elkezdett vagy egyenesen ellehetetlenített volna annak firtatása, hogy ki tette lehetővé a gyilkos bürokratákat, és ki bújik meg mármost a negatív hős hatalmasra növesztett, imaginárius alakja mögött. Nem élhetünk egyszerre mindkettővel: vagy az analízis, vagy a mítosz.

Hannah Arendt, aki politológusnak vallotta magát, és kellemetlenül érintette, ha filozófust láttak benne, valójában moralista volt. Könyve a rigorizmus dokumentuma. A rigorizmus sajátossága az, hogy nem hajlandó elismerni az emberi cselekvés semmiféle végső és feloldhatatlan dilemmáját. Mindig biztosak lehetünk, muszáj mindig biztosnak lennünk abban, hogy mi a teendő, és hogy van lehetőségünk helyesen cselekedni. A politika moralizálása azon a feltevésen alapul, hogy a politikai dilemmák is felszíniek csupán, és hogy végső soron a politikában is szükségképpen lehetséges kell legyen az akarat integritása.

Pátoszformula

Éppen ezért nem mondhatunk le arról, hogy saját dilemmájával szembesítettük a politológusnőt: ugyanaz a paprikajancsi, akivé Adolf Eichmannt az egész világ színe előtt lealacsonyodni látja, másfelől alulexponálnak tűnik föl előtte ennek a nemzeti ítélőszéknek a színpadán. Összemberi perspektívában akarja szemlélni Eichmann figuráját, mert nem akarja átengedni a cionizmusnak. Pátoszformulája nagyszabású ugyan, mégis elvétí a folyamat lényegét: mivel Eichmann bírává nyilvánította magát abban a kérdésben, hogy ki lakhat itt a földön, és ki nem, éppen ezért ettől fogva senkitől nem várható el, hogy együtt lakjon a földön azzal, aki ilyen igénnyel lépett föl. Eichmannt tehát, úgymond, az egész emberiség ítélőszéke előtt kell felelősségre vonni. Az ilyen felelősségre vonás azonban megakadályozta volna, hogy Eichmann legyőzött ellenség gyanánt betöltse a nemzeti mítoszban szükségképp reá háruló funkciót, azt, hogy olyan ellenség legyen, aki áldozatokat követelt ugyan, egyszersmind azonban lehetővé tette, hogy az áldozatok elnyerje egyetlen még lehetséges értelmét. Hannah Arendt ezzel szemben sürgetőbb feladatnak érezte, hogy leleplezze egy gaztett áldozatainak állítólagos bűnrészességét, mert ez a morális helyzet bármikor megismétlődhet.

Morális rigorizmus

Az apolitikus szociologizmussal konvergál ebben a gondolati alakzatban a morális rigorizmus: csakis azért lehetett olyan a tettes, amilyen, mert az áldozatai olyanok voltak, amilyenek. Az összemberiség ítélőszékének, az utolsó ítélet szekularizátumának el kellene ítélnie az áldozatokat is. Emberiségellenes büntetté nyilvánítása azonban „internacionalizálta” volna az Eichmann-estet; nem a zsidó nép ellen elkövetett bűn lett volna többé a maga iszonyatos kizárólagosságában, és nem ez a bármiféle realisztikus kifogást érvénytelenítő igazolása a zsidó állam létezésének. Éppen ezért nem kerülhetett sor arra sem, hogy a vádlott a személyes büntudatig eljutva internalizálja bűnét; nem véletlen tehát, hogy Eichmannból nyilvánvalóan hiányzott a személyes büntudat.

A szörnyetegnek tiszta a lelkiismerete. A szörnyeteget nem megbüntetik, hanem megölik, eltüntetik a föld színéről. Hamvait sem a Szent Földön, hanem a tengeren szórják szét. Hannah Arendt ősi képzetek szindrómáját véli itt felfedezni, úgy látja, ezek szellemében történt itt minden, egészen a ius talionisig, illetve a puszta bosszúig menően.

Amikor 1964-ben, a televízióban Günter Gaus kifogást emel az EICHMANN JERUZSÁLEMBEN bizonyos pontjai ellen, Arendt újra meg újra azt hiszi, hogy az áldozatok iránt tanúsított kegyelet hiánya az, amit a szemére vetnek. Nem érzékeli saját kategóriáinak hiátusát. Mivel nem látja be, hogy az eljárás nyilvános-politikai jelentőséggel bír mint a nemzeti legitimitás megalapozása, bosszúval vádolja az áldozatokat és leszármazottaikat. Ha elismerjük, hogy maga az állami aktus végül is nem éppen az eredeti szándékok bravúros megvalósításának bizonyult, akkor éppen ezért és annál inkább érdemes odafigyelnünk arra, ami legalábbis kikövetkeztethető módon a voltaképpeni intenciója volt. Éppenséggel nem az áldozatok bosszúra szomjazó leszármazottainak ügye volt ez, hanem egy államalkotó népé, amely államalkotó nép elfogta és elítélte a maga történelmi elenségét és negatív államalapítóját, ahogyan a németeknek is szükségképpen azt kellett volna kívánniuk, hogy maguk állíthassák bíróság elé két félállamuk negatív alapítóját, jóllehet nem hatalmazta fel őket erre semmiféle törvény, csakis az egyszери történelmi jog. Ezzel a mondattal nem akarom vitatni, hogy bizonyára nem juthattak volna el idáig azok, akik nem csupán áldozatok, és még csak nem is bűnrészes áldozatok voltak. De ők is aligha viselték volna el, hogy nevetséges figura gyanánt lássák maguk előtt államuk lerombolóját, mi több: létezéshez való joguk tagadóját, nem pedig démonként, akin csak az egész világ [...] győzedelmeskedhetett.

Az államalapító aktus

A történészek jelentős késéssel kezdtek hozzá Hitler démoniatlanításához, és akkor is csak azért mertek hozzákezdeni, mert a németeknek nem adatott meg a lehetőség, hogy ítélkezzenek felette. Eichmann, aki felett annak az államnak a szívében mondtak ítéletet, amely nélküle nem jöhetett volna létre, csakis a jelentéktelenség fenotípusa gyanánt állhatott bírái előtt. Egy olyan figura önnön szubsztanciáját kioltó fantomja vált belőle, aki csakis azzal „csinálhatott” történelmet, hogy sikerült elfogni és megölni. Ezért nem lett volna szabad sohasem azt mondani, hogy az a férfi egy paprikajancsi volt (így A. Reif: BESZÉLGETÉSEK HANNAH ARENDTTEL [GESPRÄCHE MIT HANNAH ARENDT], 26.). Elfogni és elítélni egy szárnalmas madárijesztőt – ez diszkreditálja az államalapító aktust, amivé lett, és amivé lennie kellett.

Ahlich Meyer kommentárja*

Ötven esztendővel a vita után, amelyet Hannah Arendtnek az Adolf Eichmann ellen folytatott jeruzsálemi perről szóló beszámolója kiváltott, váratlanul megszólal egy kritikus hang: egy kéziratban maradt töredék a filozófus, Hans Blumenberg hagyatékából.

* Prof. dr. Ahlich Meyer (sz. 1941) 1968-tól 1975-ig Hans Blumenberg tudományos asszisztense volt Münsterben. 2000-ig politológiát tanított az oldenburgi egyetemen. Legújabb könyve (Insa Menennel közösen): VERFOLGT VON LAND ZU LAND. JÜDISCHE FLÜCHTLINGE IN WESTEUROPA, 1938–1944 (ORSZÁGRÓL ORSZÁGRA ÜZVE. ZSIDÓ MENEKÜLTEK NYUGAT-EURÓPÁBAN, 1938–1944). (Schöningh, 2013.)

Úgy tűnik, a két nagy gondolkodó egyszer találkozott mindössze, akkor is csak futólag; levelezésük nem maradt ránk; mindkettőjük írásaiban alig van nyoma annak, hogy foglalkoztak volna a másik műveivel. Blumenberg az elképzelhető legélesebb kritikával illeti a Németországból 1933-ban elmenekült Heidegger-tanítványt, és mondanivalója alighanem csak Gershom Scholeméhez hasonlítható, aki 1963-ban, az EICHMANN JERUZSÁLEMBEN angol kiadásának megjelenése után azt vetette Arendt szemére, hogy hiányzik belőle „*a zsidók iránti szeretet*”. A fent első ízben közölt szöveg azonban későbből származik, és magyarázatra szorul nem csupán egynémely mondatának homályossága, hanem már keletkezésének megkétszerezése miatt is. Miből fakadt vajon Blumenberg utólagos érdeklődése az Eichmann-könyv iránt?

Blumenberg életének nagy témái

Blumenberg feltehetőleg akkor figyelt fel először Arendt beszámolójára, amikor az 1979-ben megjelent ARBEIT AM MYTHOS (MÍTOSZMUNKA) előkészítő fázisában hosszabb időn keresztül a mítoszrepció kérdéseivel foglalkozott. Mert amikor 1976-ban Arendt és Günter Gaus híres, 1964-ben közvetített televíziós beszélgetését kommentálta, legélesebb szemrehányása az volt, hogy a politológusnő túlságosan ártalmatlannak mutatta be a zsidók meggyilkolásának fő szervezőjét, és nem értette meg, hogy Izrael állam „*mítikus szükségesség*” szerint cselekedett, amikor elrabolta, elítélte és kivégezte Eichmann-t. Saját olvasmánylistájának tanúsága szerint Blumenberg csak később, 1978 elején, több mint két esztendővel Arendt halála után dolgozta fel alaposan, részletes jegyzeteket készítve a EICHMANN JERUZSÁLEMBEN-t. Ezek a jegyzetek alkotják a nyersanyagát annak, amit ismét csak egy évtized elteltével – immár fókuszálva és felerősítve azzal a kritikával, amellyel Sigmund Freud állítólagos kíméletlenségét illette kései művének, a MÓZES ÉS AZ EGYISTENHIT-nek (DER MANN MOSES UND DIE MONOTHEISTISCHE RELIGION) a megjelentetésekor – Blumenberg papírra vetett, majd sok egyéb munkájához hasonlóan töredékes állapotban félbehagyott. Az itt közölt szöveg a második rész, amelyben Blumenberg „negyedszázadnyi távlatból” revízió alá veszi Hannah Arendtnek a perről adott beszámolóját.

Az alapgondolatot Freud Mózes-könyvének keletkezéstörténete kapcsán fejt ki Blumenberg. Freud könyve, mondja, a lehető legrosszabb időpontban jelent meg 1939-ben, Freud ugyanis azzal, hogy megpróbálta bebizonyítani a vallásalapító Mózes egyiptomi származását, szándékosan megfosztotta a nációk által üldözött zsidókat „*egyetlen vigaszuktól, [...] ami nyomorúságukban még megmaradt nekik*”. Blumenberg ugyanezt a vélelmezett igazság nevében gyakorolt rigorizmust véli felfedezni Arendtnél is. Hogy Arendt „*paprikajancsinak*” nevezte Eichmann-t, így Blumenberg, az roppant mértékű cinizmusról tanúskodik, mivel kíméletlenül megsemmisíti Izrael állam negatív alapító figuráját.

Ilyenformán úgy tűnik, hogy a Freuddal és Arendttel szemben gyakorolt kritika hézagmentesen beilleszkedik Blumenberg életének nagy témái közé. Blumenberg újra meg újra visszautasított minden olyan próbálkozást, amely az abszolút igazság igényével lépett föl, és védelmébe vette a vigasz, illetve a fogalmakon túli szemléletesség emberi igényét. Merőben váratlanul érheti azonban a szemlélt az, hogy Blumenberg egy kimondottan cionista narratívát követ a maga Arendttel szemben folytatott polémijában. A bíróság működését kritikusan szemlélő Arendttel szemben, aki a per „színhátságát” kifogásolja, Blumenberg egyetért Izrael állam akkori vezetésének törté-

nelempolitikai szándékaival, és igazat ad az utasítások szerint eljáró vádnak, amely az antiszemitizmus ellen irányuló tandrámává akarta tenni a pert.

Nem nemzetközi bíróság előtt

Blumenberg visszautasítja azt, amit nemcsak Arendt, hanem többek között Karl Jaspers is javasolt: hogy tudniillik nemzetközi bíróság ítélje el Eichmann, és „emberiségellenes bűntettként” bélyegezzék meg a zsidók meggyilkolását, ily módon kiemelve a holokausztot a zsidó történelemből. Blumenberg ezzel szemben védelmébe veszi Izrael államnak és a túlélők államalkotó nemzetének azt a jogát, hogy „*a zsidó nép ellen elkövetett bűntettek*” vádjával izraeli bíróság elé állítsák esküdt ellenségüket. Blumenberg ezzel alapvetően ellentmond a holokauszt bármiféle univerzalizisztikus értelmezésének, márpedig csakugyan ez hatja át – jóllehet egy kifejezetten „zsidó” nézőpontra átszűrve – Hannah Arendt művét.

Hogy Izrael negatív államalapítójának nevezi Eichmann, az olyan egyértelmű viszonyulásra utal a zsidósághoz és a zsidóság XX. századi katasztrófájához, amelyet aligha vártunk volna Hans Blumenbergtől. De vajon nem egy olyan, jóllehet kimondatlan történelemfilozófia alapozza-e meg ezt a viszonyulást, amely utólag értelmet tulajdonít az említett katasztrófának? Blumenberg alighanem szem elől tévesztette, hogy Servatius, Eichmann védője hasonlóképpen érvelt Jeruzsálemben, mivel ad absurdum akarta vinni a vádat. Amint a per két másik megfigyelőjének, Harry Mulischnak és Robert Pendorfnak az Arendtnél pontosabb beszámolóiból kiderül, Servatius olykor kínos jelenetektől sem riadt vissza, és „*a történelem szelleméről*” elmélkedett a bíróság előtt, amely szellem állítólag az emberi akarattól függetlenül működik, és nemegyszer ellentétébe fordítja át az egyén szándékát, illetve ténykedését. Az adott esetre vonatkoztatva: igaz ugyan, hogy Hitler ki akarta irtani a zsidókat, ehelyett azonban létrejött a virágzó zsidó állam. A fenti elmélet értelmében, mondja Mulisch (A 40/61-ES BÜNTETŐÜGY), Eichmann nem más, mint „*Izrael állam voltaképpeni alapítója*”.

Arendt és a cionizmus

Servatius a cionista önértelmezés magjára tapintott. Arendt fordított perspektívából azt vetette szemére az izraeli vezetésnek, hogy instrumentalizálja az Eichmann-per és a zsidók szenvedéstörténetét, így akarván bebizonyítani a világnak a zsidó állam létezésének szükségességét. Arendt álláspontja azon alapult, hogy alapvetően elvetette a cionizmust mint legitimációs ideológiát. És bizonyára éppen ez a legvitatottabb pont Arendt és Blumenberg között. Samuel Grafton amerikai újságíró kérdéseire adott, kevésbé ismert válaszában – arra utalva, hogy a Palesztinába való kivándorlás kérdésében a cionisták időlegesen együttműködtek a nációkkal – Arendt 1963-ban a következőket írta: „*Az igazán nyugtalanító az, hogy az európai cionizmus nemegyszer úgy gondolta és fennren hangoztatta: az antiszemitizmus mételege szükséges előfeltétele annak, hogy jóra fordulhasson a zsidó nép sorsa. Az egyik közismert cionista megfogalmazása szerint, aki hozzám intézett levelében kifejtette véleményét a »cionista alapeszméről«: »Az antiszemita meg akarnak szabadulni a zsidóktól, a zsidó állam be akarja fogadni őket – vagyis tökéletes az együttműködés.« Mindig is a cionizmus »eredendő bűnének« láttam abban az elképzelésben, hogy önmagunk megmentésére használhatnánk az ellenségeinket.*”

Nyilvánvalóan problematikus továbbá az is, hogy Blumenberg a „*rendkívüli állapot*” erősen terhelt kategóriáját használja a jeruzsálemi per dimenzióinak megragadására

– miközben állítása szerint Arendt „*a jog szemszögéből tekint mindenre*”. Hogy az Eichmann ellen folytatott eljárás, illetve az elítélt kivégzése lehetetlen lett volna a precedensjog alapján, mivel példátlan volt maga az ítélet tárgyát képező bűncselekmény, azt aligha vitatta volna Arendt, jóllehet az inkriminált tényállásokra való tekintettel nem tartotta helyénvalónak a náci és kollaboránsaik megbüntetéséről hozott, a Knesszet által 1950-ben elfogadott különleges törvény alkalmazását. Az pedig ugyancsak nem képezte volna vita tárgyát Arendt és Blumenberg között, hogy a németeknek is szükségképpen Hitler bíróság elé állítását, vagyis a maguk Nürnbergjét kellett volna kívánniuk.

A nagy filozófusban azonban, aki felvilágosítóként kezdte a pályáját, kései műveinek tanúsága szerint egyre inkább megszilárdult az a meggyőződés, hogy még mindig szükségünk van a mítoszokra, az „új mítoszokra” is, amelyeknek veszélyére pedig korábban éppen ő hívta fel a figyelmet. Blumenberg ilyenformán remítizálja az Eichmann-pert, vagyis a nemzetiszocialista zsidógyilkosság elítélését a bosszú és az ellenség megölése archaikus összefüggésébe helyezve mitológiai szcenárióvá fordítja át az egyedi történelmi aktust. A mítosz pedig – éppen ez Blumenberg egyik alapvető felismerése – szemléletességet kínál ott, ahol nem segít rajtunk az analízis. Ezért nem volt szabad szót ejteni Jeruzsálemben arról a társadalomról, amelyik kitermelte magából a gyilkos bürokratákat, se a számtalan bűnsegédről, akik nyilvánvalóan megbújtak a vádlott háta mögött. Nem mintha Blumenberg nem látta volna az NSZK-ban büntetlenül maradt náci bűnösök skandalumát, amire Arendt utalni akart. „*Nem utasítom vissza ezt a felvetést*” – olvassuk a jegyzetek között; Blumenberg mégis úgy vélte, hogy nem szabad elvitatni Eichmann-nak a zsidó állam szempontjából megmutatkozó merőben egyedi jelentőségét. Muszáj volt, hogy Eichmann egyedül vállalja a felelősséget az összes bűnért, hogy rá vetíthessenek mindent nem utolsósorban a túlélő áldozatok és a perben tanúskodók; muszáj volt, hogy Eichmann bűnbak legyen, hogy benne testesüljön meg a zsidók ellen elkövetett összes gaztett.

Blumenberg mindazonáltal pontosan ismeri föl Arendt Eichmann-könyvének gyengéit. Közéjük tartozik mindenekelőtt az, hogy Arendt figyelmen kívül hagyta a vád tanúinak többségét. Ma abban látjuk a jeruzsálemi per jelentőségét, hogy előléptek a közvetlen tanúk, és ezzel kezdetét vette az Auschwitzról szóló beszéd. Azt pedig, hogy Arendt alaptalanul kollaborációval vádolta meg a náci által beiktatott zsidótanácsokat és más kényszerszervezeteket, a kritikusok többsége már az 1960-as években kibontakozott viták során visszautasította. A történelmi kutatások azóta tovább árnyalták a képet. Blumenberg hozzáteszi mindehhez egy olyan érvet, amely alapvető jelentőséggel bír a holokauszt megértése szempontjából: Ugyan ki tudhatta előre az üldözöttek közül, illetve azok közül, akik kénytelenek voltak tárgyalásokba bocsátkozni a nációkkal, hogy végül genocídiumra kerül sor? „*A valós helyzet az elképzelhetetlen realitása volt, márpedig senkitől nem várható el, hogy ezzel számoljon. Hannah Arendt azt követeli utólag azoktól az emberektől, hogy el kellett volna gondolniuk az elképzelhetlent.*” A következőképpen hangzik Arendt legelviselhetetlenebb mondata, amelynek elviselhetetlenségét az EICHMANN JERUZSÁLEMBEN német kiadásában tovább fokozza az, hogy egy holland történész állításaira hivatkozik: „*Ha a zsidó nép valóban szervezetlen lett volna, és nem lettek volna vezetői, akkor rettenetes káoszt és hallatlan nyomorúságot jelentett volna a »végső megoldás«, de [...] az összes áldozatok száma aligha érte volna el a négy és fél-hat milliót.*” Blumenberg fölteszi a kérdést, hogy csakugyan komolyan gondolta-e ezt Arendt. Márpedig Arendt komolyan gondolta, hiszen elvégezte azokat az iszonyatos számításokat, amelyek szerint az áldo-

zatok fele megmenekülhetett volna a megsemmisítéstől, ha nem követte volna a zsidótanács utasításait.

Az említett vita egy másik csomópontja a könyv alcíme volt, és utólag úgy tűnik, Arendt csakugyan nem gondoskodott megfelelően arról, hogy „*a gonosz banalitását*” tételező állítása félreérthetetlen legyen – az legalábbis kétségtelen, hogy elégtelennek bizonyultak ehhez az Eichmann-nak a „*gondolkodásra való képtelenségét*” illető szórványos megjegyzések. Az a kép, amelyet Arendt a vádlotról megrajzolt, voltaképpen csakis az üvegkalitkába zárt jelentéktelen férfi és a vádiratban taglalt iszonyú bűnök között mutatkozó nyilvánvaló diszkrepanciára vonatkozott. (Ebben az összefüggésben semmiféle jelentőséggel nem bír az az újabban ismét vitatott kérdés, hogy vajon Eichmann csakugyan az az alárendelt parancsvégrehajtó volt-e, akinek Jeruzsálemben igyekezett feltüntetni magát.) Csak Arendt levelezéséből, későbbi előadásaiból és hátrahagyott feljegyzéseiből bontakoznak ki egy olyan morálteória körvonalai, amely lemond a gonosz bármiféle teológiai avagy metafizikai megalapozásáról. Arendt még A TOTALITARIZMUS GYÖKEREI (ELEMENTE UND URSPRÜNGE TOTALER HERRSCHAFT) című főművében is használta a „*radikális gonosz*” kanti elképzelését. „*I changed my mind*” – írta Scholemnek 1963-ban, és Graftonnak adott, az imént már említett válaszában „*felületi fenoménnek*” nevezte a gonoszt, amelynek prototípusa Eichmann: ebből a gonoszból hiányzik „*a mélység és a démonikusság*”, ez a gonosz soha nem radikális, hanem csupán extrém. Arról azonban megfedkezett Arendt, hogy ez a meghatározás alkalmasint ellentmond az üldözöttek tapasztalatainak.

A családi származás

Furcsa módon nem annyira a „*banális gonosz*” váltotta ki Blumenberg ellenérzését, mint inkább az, hogy Arendt „*paprikajancsiként*” ábrázolta Eichmann (a kifejezés mellesleg Eichmann kihallgatásain merült fel). Blumenberg Arendt korábbi totalitarizmuskonceptiójának továbbírását látja ebben, miszerint a nemzetiszocializmus szolgálatkész gyilkosokká tette a „*családapákat*” és a „*megvadult kispolgárokat*”. Kérdéses azonban, hogy Blumenberg olvasta-e vajon A TOTALITARIZMUS GYÖKEREI-t; itt ugyanis Arendt SZERVEZETT BŰN (ORGANISIERTE SCHULD) című tanulmányára utal, amely 1946-ban jelent meg a *Wandlung* című folyóiratban. Ebben a tanulmányában Arendt „*a jó családapa szokásaival jellemezhető nyárspolgárok*” gyülekezeteként írta le Himmlert és halálosztagainak személyzetét, akiknek lelkiismeretét kioltotta cselekedeteik funkcionális jellege. Elmondhatnánk persze ugyanezt Eichmannról is, azonban a kijelentésnek semmi köze a totális hatalom feltételei között működő gonosz vizsgálatához, amit Arendt később célul tűzött maga elé. Blumenberget felháborította, hogy Arendt nevetséges színben tüntette föl azt a férfit, akit ő maga Izrael „*negatív nemzeti hőségének*” tekintett, és ez a felháborodás megakadályozta Blumenberget abban, hogy megértse „*a gonosz banalitását*”.

Hans Blumenberg hírhedt volt arról, hogy makacsul kerülte a számvetést bizonyos gondolkodó kortársaival – például Theodor W. Adornóval vagy Jürgen Habermasszal –, és a legjobb esetben is csak ironikusnak mondható, sommás ítéletekbe menekült. Semmi esetre sem állíthatjuk azonban ugyanezt az Arendt Eichmann-könyvére adott válaszáról. Nyilvánvaló, hogy mély sebet ütött Blumenbergben ez a könyv, amikor jelentős késéssel elolvasta. Blumenberg jóformán soha nem beszélt saját helyzetéről a náci diktatúra idején, még kevésbé családi származásáról, amely a náci fejlemélete értelmében „*félzsidóvá*” tette. Hagyatéka és az itt közölt töredék azonban arról tanúsodik, hogy a zsidósággal való foglalatosság életének egyik rejtett nyoma.